

Ridovics Anna

„Az emberi váltságnak kúcsa” — Egy barokk kori Mettercia-ábrázolás ritka ikonográfiai típusáról

„Az Isten Mindenhatóságának Tárháza” című imádságoskönyv és az első hazai barokk kori Szent Anna Társulat

A Csákyak alapította szepességi kluknói kápolna mellett 1701-ben jött létre az első barokk kori hazai Szent Anna Társulat, amely a császári udvar által támogatott, 1694-től működő bécsi jezsuita noviciátus kongregációjához kapcsolódott.¹ A katolikus hívek, a pártársak és főképp a kluknói kongregáció részére íródott Szabolt Ferenc (1653–1709) nagyszombati jezsuita atya imádságoskönyve, amely Esterházy Pál nádor mecénási segítségével látott napvilágot Bécsben és Nagyszombatban 1708-ban: „Az ISTEN Mindenhatóságának Tárháza, az az SZENT ANNA Boldogságos SZÜZ MÁRIA édes Annyának TISZTELETI. Főképpen a Magyar Országban hozzája lévő régi, és buzgó áitatosságának öregbítésére meg-nyitattott.”² Az imádságos könyv a középkori Szent Anna-kultusz hagyományainak felelevenítését tűzte ki céljául — a tridenti zsinat határozatainak szellemében módosítva a szent középkori legendáját — Szűz Mária édesanyjának, Jézus szent életű, bölcs, özvegy nagyanyjának tiszteletét kívánta népszerűsíteni. A képanyag is ezt a programot valósítja meg — egybegyűjtve, felhasználva a 17. század folyamán elterjedt ábrázolási típusokat — összefoglalását kínálja Szent Anna változatos barokk ikonográfiájának. A megújuló katolikus hitélet szellemiségét sugárzó, metszetekkel díszített imádságoskönyv széles olvasótáborhoz jutott el, jelentős szerepe volt a vizuális kultúra terjesztésében is. A metszetek imára buzdítottak, tanítottak és gyönyörködtettek. A képsorozat hatását jelzi, hogy számos hazai oltárképen találkozzunk hasonló kompozíciós megoldásokkal.³

„Az ISTEN Mindenhatóságának Tárháza” című munka műfaja szerint „vegyes” jellegű életrajz, azaz vita és egyben Szt. Anna csodatételeinek legendáit megörökítő mirákulumos könyv, imádságos könyv, erkölcsnemesítő lelki kalauz. Szövege négy egységből áll, 14 rézmetszet illusztrálja, amelyeket teljességében az 1773-as nagyszombati kiadású példányból ismerünk ma.⁴ A metszetek külön lapon vannak, a képek alján latin nyelvű felirat olvasható. Az ábrázolásokat magyar nyelvű leírás értelmezi a következő lapon, szöveg és kép szoros összefüggésben van egymással. A lapok nem szignáltak. Mesterüket talán a bécsi jezsuitáknál működő Pozzo műhely tagjai közt kell keresnünk, itáliai vagy itáliai előképeket is követő osztrák mester személyében, aki Magyarországon is dolgozott.⁵

Az áhítati mű szerkezete összetett: 1. rész — Szent Anna officiuma, litániák és imádságok Szent Annához. 3 metszet tartozik ide: Mettercia, Szent Anna az ima és a fogadalom patrónája neveli leányát, Szent Anna keze. 2. rész — Kilenc keddre elosztott ájtatosság, ún.

novena Szent Annához. 9+1 metszet mutatja be Szent Anna és családja életét narratív jelenetekben: 1. Joachim és Anna boldog házassága, 2. Alamizsnaosztás, 3. Szent Anna látomása a szeplőtlen fogantatásról, 4. Mária születése, 5. Szent Anna a jó nevelés tanítója, 6. Mária templombavitele, 7. Mária eljegyzése Józseffel, 8. Az özvegy Szent Anna harmadmagával, 9. Szent Anna halála, 10. Szent Anna a mennyei segítő. 3. rész — Szent Anna csodatételei (1 metszet: Szent Anna és a Szeplőtlen Szűz, mint mennyei közbenjárók a kluknói kápolna és forrás látképével). E rész bevezetőjében kapott helyet a kápolna és a Szent Anna-társulat történetének leírása, valamint a szent különböző legendáiból kiemelt, tizenötféle szükséghelyzetre elosztott, tanulságokkal záródó mirákulumok; 4. rész — Szent Anna Kongregációjának búcsúira, a Boldogságos Szűz Mária tizenkét ünnepére elrendelt litániák és imádságok. Ez a rész önálló egység, egy másik könyvecske hozzátoldása a munkához, amit az oldalszámozás is jelez.

„JÉZUS Christus Szent ANNA Aszszonynak (...) kúcsot adá” — Az imádságoskönyv metszetei

A 14 kisgrafika első és utolsó darabja — amelyeket az 1773-as kiadású példányból ismerünk, de véleményünk szerint a 18. század eleji kiadásokban már szerepeltek — a szöveg szerint összefüggnek egymással, a sorozat keretszerkezetét alkotják. Mindkettő a Szent

1. kép. Mettercia, Rézmetszet, Az Isten Mindenhatóságának Tárháza, Nagyszombat, 1773-as kiadás

Anna patronátusa alá tartozó búcsújáróhelyre vonatkozik. A nyitólap melletti ábrázoláson, címlapelőzőken Szent Anna harmadmagával (1. kép) látható. A kép felirata: „Nemo intelligit, nemo credit, quanta DEUS amatoribus S. ANNAE conferre soleat beneficia. Trith. Cap. 14.” Az idézet fordítása az Elöl-járó Beszédben olvasható: „Senki meg - nem - foghattya, senki el - nem - hiheti, mely nagy jó-téteményeket vesznek azok Istentuel, kik Szent Annát szeretik.” A felhők tetejéről az áldó Atyaisten tekint le, előtte a Szentlélek széttárt szárnyú galambja. Az égi Szentháromság földi képviselőjeként jelenik meg a szent Mettercia csoport.⁶ Anya és leánya egymással szemben ülnek, fejüket kendő borítja. A Madonna térdén álló, hosszúruhás Kisjézus egy kulcsot nyújt Szent Anna felé. A kulccsal megnyitattik az Isten mindenhatóságának tárháza, amely mögöttük lebeg a felhők között, rocaillos keretben, mint egy korabeli kincses vagy orvosságos szekrényke. Fiókjaiban a feliratok szerint vigasz, oltalom, segítség van az arra rászorulóknak, a szent tisztelőinek: „Consolatrix afflictorum / Portus Naufragantium / Auxiliatrix Parturientium / Tutela Pereuntium / Salus Infirmorum / Consolatrix Agonizantium / Focundatrix Sterilium / Opitulatrix Egentium” (Vigasztalás a szenvedőknek, Kikötő a hajótörötteknek, Segítség a szülő anyáknak, Menedékhely a sorsüldözötteknek, Egészség a betegeknek, Vigasztalás a haldoklóknak, Fogadás a Magtalanoknak, Segítség a sorsüldözötteknek). A háttérben két kis figura látható, az egyikük kezében vándorbot, vállán batyu. A búcsújáróhely látogatói. Ők testesítik meg azokat a zarándokokat, akik a szent közbenjárását kérik. A kulcs motívuma a késő-

2. kép. Szent Anna és a szeplőtlen szűz Mária, mint menynevei közbenjárók a kluknói kápolna látképével. Rézmet-szet, Az Isten Mindenhatóságának Tárháza, Nagyszombat, 1773-as kiadás

3. kép. Mettercia, Dunaföldvári Szt. Rókus kápolna, 18. század. Olajfestmény apácamunkával készített keretezéssel. A szerző felvétele

középkori forrásokban tűnik fel Szent Annával kapcsolatosan. Temesvári Pelbárt (1453k.–1504) nemzetközi hírnevű ferences szerzetes prédikációgyűjteményében írja, hogy Anna méltán mondatik kegyelemnek (utalás a név héber jelentésére „kegyelemmel áldott”), mert belőle vétetik a föld, amelyből minden igazság származik, belőle készült Dávid (házának) kulcsa, amely által a paradicsom kapuja mindenki számára kinyílt.⁷ A tárház-, kulcs-szimbolikánál az imádságos könyv a későközépkori Szent Anna traktátusairól híres humanista bencés apátra, a német Johannes Trithemiusra (1462–1516) hivatkozik forrásként és eképpen magyarázza: „**E Tárház** (...) a’ Mindenható Teremtő Istennek kezével építetett, és malasztokkal, a’ **Szent Lélektuel betoeltetett szekrény**. Mely kincsek koezzuel egyeduel **MARIA** az, ki mindeneket, mellyeket, a’ mindenható Isten é szekrényben elroejtott gazdagsággal, érdemével tisztaságával foelluel halad: magában úgya kised, de erdemire nézve leg-nagyob; maga meg-alázásával mindeneknél aláb való, de **mocsok nélkuel fogantatás - s- Isteni Anyaságnak méltóságával foellyeb való mindeneknél**; a’ **magtalan ANNA Aszszony méhében, mint valamely szekrényben bé-rekesztett**; nem más képpen, hanem **Christustúl szerelmes Nagy Annyára, Sz. ANNA Aszszonyra bízott aranyos kúcsál ki-nyitandó**; hogy mennél inkább, a’ malasztal tellyes **MARIA**, ez eloett sok száz esztendoekig, **az emberi váltságának kúcsa élet**, Szent Fiá, s-maga, Szent malasztit el-roejtve tartotta; annál bővebben Szuez **MARIAnak annya Sz. ANNA Asszony**, az oetet tiszteloeknek ki-osztogatná.” (Kiemelés tőlem. R. A.) E szerint az értelmezés szerint az imádságoskönyv Mettercia-ábrázolása Máriának, az Istenanyának szeplőtlen fogantatását, Szent Anna által földi életének kezdetét jelképezi. E mennyei kincs-

ből s így az isteni kegyelemből Szent Anna segítségével részesedhetnek a hívők. Az imádságos könyv utolsó (2. kép) ábrázolásához kapcsolódó Magyarázat szerint: „Hogy a’ JÉSZUS Christus Szent ANNA Aszszony-nak mint Szerelmes Nagy-Annyának, az Isteni mindenhatóságának Tárházában kúcsot adá csuda-tételekbuel mutattya.”⁸ A tájban a sziklából fakadó forrás mögött egyhajós, félköríves szentélyű kápolna látható, körülötte a stációk keresztjei, amelyeknél éppen zászlós körmenet zajlik. Fent a felhőkön térdel Szent Anna, kezét az emberekért közbenjáró szentek gesztusával kérőn tartja az ég felé. Előtte kisleánya, a Szeplőtlen Szűz áll a földgolyó köré tekeredő kígyóra taposva, kezében liliummal. Kérésük meghallgatását a kép sarkában megjelenő Szent Lélek galambja jelzi. A helyszín a kluknoi kápolna, mint a szöveg is meghatározza: „Szepesben a Szent ANNA kápolnájánál való kút-forrás.” A búcsújáróhely ábrázolása topográfiailag valóban hiteles.⁹ A szerző megemlíti, hogy Szent Anna napján a környező városok, falvak nagyszabású zászlós körmenetet vezettek a kápolnához, melynek élén a szepesi processzió haladt. Processziót indított többek között Kassa, Eperjes, Szeben, Sáros, Sívár és Sebes városa, de jöttek a távolabbi, hegyeken túli vidékekről is például Jászó, Metzenzéff, Debrőb, Somod, Mindszent, Szomolnok, Remete lakói is.

A kulcsátadás kompozíciója más alkotásokon

A dunaföldvári Szent Rókus-kápolna festményén (3. kép)¹⁰ és a kassai egykori ferences templom Szent Anna-oltárképén (4–5. kép)¹¹ szintén a kulcsátadás ritka kompozícióját láthatjuk. Az előbbi kép — amelyen apáca-kézimunkával készített díszes keretben csak Szent Anna látható harmadmagával szekrényke

és kísérők nélkül — a figurák megjelenítésénél híven követi a metszetet. A két fejkendős nőalak között, a Madonna ölében áll a hosszú ruhás Gyerme s két kézzel fogva nyújtja a kulcsot nagyanyjának. A kassai oltárképen anya és leánya egy dekoratív, egyenes zárópárkányú, kétajtós szekrény előtt foglalnak helyet. Mögöttük állnak férjeik, így szent családdá bővül az atyafiság. Az ágyékleples, meztelen Kisjézus nagyanyja ölében ül, egyik lábát Mária, a másikat Anna térdére helyezi. Bal kezében glóbuszt tart, jobbával kulcsot mutat fel édesanyjára tekintve. Mária és József szemét lesütve, fejét meghajtva, kezét az elfogadás gesztusával emeli. A nagyszülők határozottan kitekintenek a képből. Talán a donátor házaspár rejtett portréját is sejthetjük bennük? Joachim alakja fölött a felhők sarkában az Úristen felé fordulva, égi protektorként Mihály arkangyal sisakos, antikizáló öltözetű félalakja tűnik fel, kezében a lélekmérleggel. A lépcsőszerű emelvényen egy címer látható, valószínűleg az adományozóé. A kék alapú pajzsban aranyos sisakból kiemelkedő, növekvő sisakos, ezüstpáncélos, kardot tartó katona, amely a sisakdíszen ismétlődik. A címert tartó ovális tábla alatt M. A. D. felirat. A kép kétszintes, szobrokkal és képekkel díszített gazdag oltárarchitektúrába illeszkedik. Az alsó szinten a szent királyok faragott alakja fogja közre az oltárképet.¹² Valószínűleg Szent István és Szent Lipót, akik koronájukat és országukat — Magyarországot és Ausztriát — Mária oltalmába ajánlják. A felső szinten három szent szobra (két női szent, legfelül pedig Szent Mihály arkangyal alakja) övezi a domborműves, sugaras felhőkoszorút formázó ovális keretbe foglalt Jézus születése (A Madonna és Szent József imádják a megszületett Kisjézust) ábrázolást.

4. kép. Szent Anna-oltár, Kassa, egykori Ferences templom, 18. század első fele, dereka. Juraj Gembický felvétele

5. kép. Szent Anna-oltár (részlet kegykoronák nélkül, restaurálás előtt) Kassa, egykori Ferences templom, 18. század első fele, dereka. A szerző felvétele

A oltárképen a szekrény kulcsát itt Szűz Mária kapja a másik két ábrázolástól eltérően, ahol a Kiszjézus azt nagyanyjának nyújtja. A mű értelmezésénél érdemes ismét az imádságos könyv előszavában idézett Trithemius-szövegre utalnunk: „E Tárház (...), a' Szent Lélektuel betoeltetett szekrén (...) MÁRIA (...) mocskok nélkuel fogantatás - s- Isteni Anyaságnak méltóságával foellyeb való mindeneknél; a' magtalan ANNA Aszszony méhében, mint valamely szekrényben bé-reszesztetett; (...) **MARIA, (...), az emberi váltság-nak kúcsa.**” (Kiemelés tőlem R. A.)

A kvalitásos festmény elkészülésének időpontját, mesterét nem ismerjük. De az feltételezhető, hogy a festő vagy a megrendelő, a mű programadója ismerte az imádságoskönyv szövegét és ábrázolását.

Kisdý Benedek címere és a kassai oltár

A faragott oltárkereten azonban egy másik díszes címer is látható. Címerképe követ emelő darut ábrázol, a sisakdísz mitra és pásztorbot koronázza, körirata: „Benedictus KISDI Episcopus Agriensis.” Kisdý Benedek (Szécsény, 1598–Jászó, 1660) egri püspök, Heves megye főispánja a katolikus restauráció korszakának egyik vezéregyénisége volt. Elszegényedett nemesi családból származott. A nagyszombati, majd a bécsi jezsuita kollégiumban tanult, 1619–1622 között a római Collegium Germanicum Hungaricum hallgatója. Hazatérte után szentelték pappá, Pázmány Péter érsek udvari káplánja lett. 1624-től pozsonyi, majd esztergomi kanonok. 1644-től szerémi, majd váradi püspök. 1648-ban egri megyéspüspökké szentelik. 1648–60 között jászói prépost. Eger török megszállása miatt az egri püspökség és káptalan Jászón működött a 17. században. 1650-ben Kisdý irányításával költözött át a káptalan Jászóról Kassára.¹³ Az istentiszteletek megtartására az egykori Ferenc-rendi zárdatemplom szentélyét kapták meg, valamint a két sekrestyét, a tornyot és a templom udvarán kijelölt temetőhelyet. A ferencesek is visszatértek ekkor a városba, ők a templom melletti Paduai Szent Antal kápolnában miséztek. A templom hajóját katonai szertár foglalta el ekkor. A szentélyt a Boldogságos Szűznek, mint mennybevitt Istenanyának tiszteletére szentelték fel. Kisdý püspök a káptalannak főoltárt és szószéket, III. Ferdinánd pedig egy mellékoltárt, orgonát és két harangot ajándékozott. A püspök mecénatúrája segítségével jelent meg 1651-ben a Cantus Catholici katolikus imádságoskönyv, 1657-ben 40 ezer tallérral megalapította az „Akadémiát,” 1659-ben 20 ezer tallért, házat és birtokot adományozott a papnevelő intézetet létrehozására. I. Lipót 1660-ban augusztusában adta meg az egyetemi rangot a kassai jezsuita főiskolának, melyet ez év őszén avattak fel. De az alapító főpap ezt már nem érthette meg, június 22-én hunyt el. Végakarata szerint az általa felállított főoltár előtti kriptába temették el.¹⁴ 1665-ben nyílt meg a jezsuiták vezetésével a „Seminarium S. Ladislai Kisdianum.”

A kuruc harcok, vallási viszályok miatt a teljes templomot csupán 1689-től tudták használni a Ferenc-ren-

diek, bár már 1668-ban I. Lipót a templomot összes tartozékaival a Megváltóról nevezett provincia tagjainak adományozta.¹⁵ 1707-ben Rákóczi fejedelem is ide járt imádkozni a nagyoltár előtt. 1709-ben a templom restaurálására jótékony adakozás indult meg. A munkálatok elkezdését az 1709–10 között dúló pestisjárvány akadályozta. A sok hányattatást megért középkori templom felújítására végül 1714–1724 között került sor.

A ferencesek kassai történetét feldolgozó 1759-es írás a Szűz Mária Mennybevétele templomban 9 oltárt említ.¹⁶ A főoltár, amelyet Kisdy Benedek 1657-ben adományozott a szószékkel együtt, a templom titulussának megfelelő témát jelenítette meg. Ott látható címere is 1759-ben. A szentélyben található még a János evangélista tiszteletére szentelt oltár és egy megégett Mária-kép köré emelt oltár. A hajóban a következő oltárok álltak: I. kápolna Szent Ferenc-oltár. II. Nepomuki Szt. János-oltár III. Szent Kereszt-oltár Bal oldalon I. Pádovai Szent Antal-oltár II. Szeplőtlen Fogantatás-oltár III. Szent Anna oltár „in III. S. Annae Venerationi Sacrata.” Azaz az oltárkép 1759 előtt készült. Wick Béla publikációja szerint az oltár Olasz László császári és királyi tanácsos ajándéka.¹⁷ (Bár a mai oltárképen M. A. D. monogram olvasható a címer alatt, talán mégsem ugyanarról az oltárképről van szó?)

Számos további kérdés merül fel. A Szent Anna-kép és az oltárarchitektúra összetartozik, egyidős? Akkor miért van két címer? Az oltárarchitektúra eredetileg az egykori főoltárhoz tartozott, ezért van rajta Kisdy címere és később kerültek bele az új festmények? Az is lehetséges, hogy a nagyrabecsült, jeles főpap címere elkerült eredeti helyéről és egy másik oltáron őrződött meg. Különös, hogy a mai oltár felépítményének a tetjét Szent Mihály alakja koronázza (attribútumai elvesztek) és az oltárképen is megjelenik, mint égi közbenjáró szent. A két oltár hosszú ideig együtt volt látható a templomban, de ma már nem ismerjük az egykori Boldogságos Szűz mennybevétele-főoltárt. A középkori Szent Mihály templom (szentélye) a 17. században, 1650-ben kapott más titulust az egri kanonokok idején, majd a 18. század második felében ismét változás történt. Paduai Szent Antal tiszteletére szentelik fel a templomot és a zárdát a ferencesek 1764-ben, amikor a templomot ismét átépítik, felújítják. Kicsérélik a régi főoltárt is, áthelyezik máshová. A franciskánus szerzeteseket és templomukat azonban további balsors üldözte. 1779-ben tűzvész tört ki, a templomtető is meggyulladt. Leomlott az óratorony, átszakítva a mennyezetet. Megolvadtak a harangok.¹⁸ II. József rendelete nyomán 1783-ben eltörölték a ferences harmadrendet, 1787-ben megszüntették a kassai franciskánusok konventjét. A Ferenc-rendiek elhagyták a várost. Kolostorukat szeminárium céljára alakították át. Az 1808-as Canonica Visitatio 12 oltárt említ, köztük a Szent Anna-oltárt és a Boldogságos Szűz nagyobb oltárát. Feltehetően utóbbi lehetett az egykori főoltár. A templom a napóleoni háborúk ide-

jén katonai raktár lett. A katonaság 1817-ben távozott, igen rossz állapotban hagyva maga után a berendezést. Az 1820-as, 30-as években nagyszabású restaurálás zajlott. Ekkor készült a jelenlegi főoltár.¹⁹ A templomot 1886-ig a kassai görög katolikusok használták.

Az egykori franciskánus templom berendezésének sorsa meglehetősen hányatott volt. Az oltárral kapcsolatban felmerülő kérdésekre csupán további alapos levéltári, stíluskritikai és restaurátori vizsgálatok alapján lehet valószínűleg választ kapni. Úgy véljük, hogy maga az oltárfestmény a 18. század első felében, dereka táján készülhetett egy szárazabb stílusú mester ecsete nyomán. Az viszont bizonyos, hogy a szent családi körben megjelenő Mettercia-ábrázolásnak kitüntetett figyelemet szenteltek, feltehetően kegyképként tisztelték, amit a Szűz Mária és Szent Anna fejét övező ötvösművi kegykorona jelez.²⁰

Jegyzetek

- 1 (SZABOLT Ferenc): *Az ISTEN Mindenhatóságának Tárháza, az az SZENT ANNA Boldogságos SZÜZ MÁRIA édes Annyának TISZTELETI. Főképpen a Magyar Országban hozzája lévő régi, és buzgó áitatoságának öregbitésére meg-nyittatott.* Bécs, Heyinger András, Nagyszombat, Akadémia (1708) 164.; RIDOVICS Anna: *AZ ISTEN MINDENHATÓSÁGÁNAK TÁRHÁZA.. Szent Anna barokk kori tisztelete és ábrázolásainak ikonográfiája egy korabeli imádságoskönyv tükrében.* I. In: *Ars Hungarica. Tanulmányok Szilárdfy Zoltán 60. Születésnapjának tiszteletére.* 1997/1–2. XXV. évf. 247–254.
- 2 A bécsi kiadásából két példány ismeretes (Egyetemi Könyvtár RMK I. 435/III, OSZK RMK I. 1743b), a nagyszombatiból egy (Egyetemi Könyvtár RMK I. 439/a). Hiányos példányok. A könyvvel foglalkozó szakirodalomból: BÁLINT Sándor: *Ünnepi kalendárium. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából. I-II.* Budapest, 1977. II. 111–112, 114–115.; KNAPP Éva – TÜSKÉS Gábor: *Graphische Darstellungen in den Publikationen barockzeitlichen Bruderschaften.* In: *Zeitschrift für Kunstgeschichte.* 52. Band. 1989. 3. 353–372; KNAPP Éva: *Irodalomkínálat és művelődési program a barokk kori társulati kiadványokban.* Kandidátusi értekezés. Budapest, 1990.; KNAPP Éva: *Pietas és Literatura. Irodalomkínálat és művelődési program a barokk kori társulati kiadványokban.* 2001. 133–134, 144, 179; RIDOVICS Anna: *Szűz Mária fogantatásának, gyermekségének ikonográfiájához* (Bölcsészdiploma, ELTE BTK Művészettörténeti Tanszék) Budapest, 1990.; RIDOVICS 1997.; RIDOVICS Anna: *AZ ISTEN MINDENHATÓSÁGÁNAK TÁRHÁZA azaz Szent Anna magyarországi tisztelete és ábrázolásainak ikonográfiája egy jezsuita imádságoskönyv metszeteinek tükrében I–II.* (PHD disszertáció, ELTE BTK Művészettörténeti Tanszék) Budapest, 2000. KNAPP Éva–TÜSKÉS Gábor: *Populáris grafika a 17–18. században.* Budapest, Balassi Kiadó, 2004. 159. 171–172.
- 3 Az előképekről és a metszetek nyomán született festményekről bővebben: RIDOVICS 2000.; RIDOVICS Anna: *„Óh dicsőséges Szent Anna asszony, mi üdvösségünknek nemes gyökere” Adalékok Szűz Mária szeplőtlen fogantatásának barokk ikonográfiájához.* In: *Maradandóság és változás. Művészettörténeti konferencia Ráckeve, 2000.* MTA Művészettörténeti Kutatóintézet-Képző- és Iparművészeti Lektorátus, Budapest, 2004. 177–194.; RIDOVICS Anna: *Mária bölcsője. Adalékok „Mária születésének” barokk ikonográfiájához. Tanulmányok Rózsa György tiszteletére.* Szerk. BASICS Beatrix. Magyar Nemzeti Múzeum. Budapest, 2005. 19–23.
- 4 Az 1708-as kiadások ismert példányai hiányosak, kevesebb metszet van bennük. De a szövegből és a későbbi kiadás képanyagának ismeretében arra következtetünk, hogy a korai kiadásokat is 14 metszet illusztrálhatta. Az Egyetemi Könyvtár és az Országos Széchényi Könyvtár 1708-as bécsi kiadású köteteiben napjainkra már eltérő az illusztrációk száma. 12 metszet van az Egyetemi Könyvtár példányában. (Bár Knapp Éva írásaiban mindig csupán 11 metszetet említ.) — A Szent Anna életét illusztráló 9 metszet, 1 csodatétel, valamint az első részben a zsolozsmák szövegét bevezető Szent Anna oktatja Máriát- ábrázolás és a 2. rész előtt, a kilenc keddi ájtatosság bevezetéseként a Szent Anna-kéz. Hiányzik a címlapelőzők kulcsos Metterciája és a búcsújáróhelyet bemutató ábrázolás. 3 metszet maradt meg az OSZK példányában — Szent Anna-kéz, Szeplőtlen Fogantatás, Mária születése. Az Egyetemi Könyvtár nagyszombati kiadású példányában 10 rézmetszet található. (Itt is hiányzik a címlapelőzők, mivel egy egész levélnyi hiány van a kötet elején. Így nincs benne a Mettercia, a Szent Anna-kéz és Szent Anna oktatja Máriát-metszet, valamint a búcsújáróhely ábrázolása.) A metszetlapok egy oldalon nyomottak és a következő lap számát viselik. Így bárhol kiemelhető az illusztráció anélkül, hogy az a szöveg és a számozás sorrendjét megbontaná. A szöveg többször is konkrétan utal a kíséző képanyagra. RIDOVICS 2000.; KNAPP 1990.; KNAPP 2001. 179.; KNAPP 2004. 171. Knapp Éva szerint a teljes ciklus a korai kiadásban eredetileg 12 metszethől állhatott.
- 5 RIDOVICS 2000. 90; KNAPP 1989. A metszetek mesztérének feltételeesen Matthias Greischert tartja; KNAPP – TÜSKÉS 2004. 159. A kvalitásos metszöt valószínűleg a mecénás Esterházy Pál által is foglalkoztatott külföldi mesterek között kell keresnünk.
- 6 A Mettercia-, azaz Szent Anna harmadmagával ábrázolásokat a 15. század végétől, a ferences IV. Sixtus pápa rendelkezései nyomán, aki a Szeplőtlen fogantatás tanának támogatására a Metterciák előtt elmondott imaszöveghez búcsúkiáltást fűzött

– kitüntetett tisztelet illette meg. Faragott és festett ábrázolásainak bajelhárító, védő szerepet is tulajdonítottak, amely megóv a pestistől és más veszedelemtől.

- 7 TEMESVÁRI Pelbárt: *Sermones de Sanctis (Pars aestivalis) Sermo XXXVIII* (első kiadása Hagenau, 1499.) A latin szövegek fordítását és a segítséget Madas Editnek köszönöm.; A „Dávid kulcsa” szóképet az ótestamentumi Ésaías próféta szövege alapján (Is 22. 22.): „S az ő vállára adom a Dávid házának kulcsát és amit megnyit, senki be nem zárja és amit bezár, nem nyitja meg senki.” Jézusra vonatkoztatták.; A december 20-dikai vesperásban a 4. antifóna szövege szerint: „Ó Dávid kulcsa, Izrael házának országló Pálcája, Kinyitsz, és nincs ki bezárja, Zársz és nincs aki nyissa. Jöjj, hozd ki a börtönből a megkötözöttet, Aki a sötétségben ül, És a halálnak árnyékában.” PARSCH Dr., Pius: *Üdvösség éve. Az egyházi év liturgiájának magyarázata*. I. Budapest, 1936. 207.
- 8 SZILÁRDFY Zoltán – TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva: *Barokk kori kisgrafikai ábrázolások magyarországi búcsújáróhelyekről*. Budapest, 1987. Publikálták ezt a metszetet. Kat. 135a Más feliratú, későbbi, önálló szentképként is ismert.
- 9 RIDOVICS 1997. 249–251.
- 10 Az ábrázolásra Szilárdfy Zoltán hívta fel a figyelmet, köszönet érte.
- 11 A kassai oltár felvételeit Juraj Gembiczkynek köszönöm. Különösen hálás vagyok a kassai kollégáknak, Kristína Markušovánek és Juraj Gembiczkynek, valamint Miskolcra Gyulai Évának, hogy a helyszíni tájékozódásban, a templom, a kriptá és az érseki levéltár tanulmányozásában a segítségemre voltak.; WICK Béla: *Szent Ferenc rendjének története Kassán*. Budapest, Múzeum Antikvárium- Bookmaker Kiadó. 2005. 86. 164. A Szent család oltára.
- 12 WICK 2005. 164. szerint Szent István és Szent László.
- 13 WICK Béla: *A jezsuita rend története Kassán*. Különnyomat a „*Kath. Lelkipásztor*” c. folyóiratból. Concordia, Bratislava-Pozsony, 1931. 13–15.; WICK 2005. 34–39.
- 14 WICK 1931. 37.; WICK Béla: *Kassa története és műemlékei*. Kassa, 1941. 130., 379; WICK 2005. 38–39. 52.
- 15 WICK 2005. 48.
- 16 FRIDRICH Urbanus: *Historia seu Compendiosa Descriptio Provinciae Hungariae Ordinis Mino-*

rum S.P. Francisci, Strictioris Observantiae... (Cassoviae, 1759.) 53. A szöveg megszerzését Juraj Gembiczkynek, a fordítását Gyulai Évának köszönöm.

17 WICK 2005. 86. 164.

18 WICK 2005. 126

19 WICK 2005. 158.

20 BÁLINT Sándor – BARNA Gábor: *Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza*. Budapest, 1994. 134–135. A kegyképek koronázásáról

The Key to the Redemption of Mankind: About a Rare Baroque Iconographical Type of the Saint Anna Trinity

The prayer book “The Cupboard [Storehouse] of the Divine Omnipotence: The Veneration of Saint Anne [...]” written by Jesuit Ferenc Szabolt was published with the support of palatine Pál Esterházy in Vienna and Nagyszombat (Trnava, Slovakia) in 1708. The author prepared his work for the members of the first Hungarian Saint Anne Congregation founded in 1701 at Klukno (Kluknava, Slovakia) in the Szepes region. Father Szabolt collected literary memorials of the flourishing cult of the saint from the previous centuries and tried to establish a new tradition in the spirit of the Catholic revival. 14 engravings by an unknown master illustrate the prayer book. The text and the images are in close connection. These pious engravings played an important role in the distribution of the visual culture. Saint Anne has a key position in the Christological idea of Incarnation, Passion and Eucharistia. She is the Mother of Virgin Mary and grandmother of Jesus Christ; she is a fundamental figure in the human genealogy of Jesus. We can see a rare Baroque symbolic expression of the Immaculate Conception of the Virgin Mary on the first image. The St Anna Trinity is represented with two of the figures sitting in front of a Cupboard (of the Divine Omnipotence), in its drawers there are consolation and protection for the people in need. The child Jesus gives a key to open it to his grandmother, so that she can dispense these pious presents to her venerators. The most beautiful present is the Immaculate Virgin, God’s mother, from this cupboard, from Saint Anna’s womb; that is, she is the Key to the Redemption of Mankind. This composition influenced contemporary visual art as we can see on the picture from Saint Roch’s Chapel, and the painting of the altar panel from the former Franciscan Church in Kassa (Kosice, Slovakia).